

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2024.2.12>

PERSPEKTYWY SOCJOLOGII CYFRYZACJI I ZAGROŻENIA POZYTYWIZMU CYFROWEGO

Volodymyr Nikolaienko

Doktor nauk socjologicznych,

Profesor nadzwyczajny Katedry Socjologii i Nauk Politycznych

Wydział Stosunków Międzynarodowych,

Narodowy Uniwersytet Lotniczy (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-4648-6048

nikolaienkovl@ukr.net

Adnotacja. W związku z intensywnym rozwojem nauki, która weszła do korpusu nauk socjologicznych pod nazwą socjologii cyfrowej lub cyfrowej, a także faktem, że sama nazwa nauki pełni funkcję swego rodzaju instrukcji metodologicznej, gdyż co do zasady musi to być dokładne wskazanie jej przedmiotu i metody, zachodzi potrzeba doprecyzowania zarówno podanej nazwy, jak i, w związku z tym, logicznych definicji przedmiotu i metody.

Autor udowadnia, że nazwa „socjologia cyfryzacji” jest bardziej trafna, gdyż jednoznacznie wskazuje, że socjologia jest metodą badawczą, a jej przedmiotem jest cyfryzacja jako system działań o charakterze społecznie zorientowanym, który pociąga za sobą istotne zmiany strukturalne w społeczeństwie, dzięki m.in. w którym powstaje społeczeństwo cyfrowe, a co za tym idzie, kultura cyfrowa, a także duża liczba jego pochodnych, a mianowicie nierówność cyfrowa, przepaść cyfrowa i tak dalej.

W artykule poddano analizie pozytywizm cyfrowy jako ukrytą postawę metodologiczną, która w rzeczywistości zamiast dążyć do osiągnięcia maksymalnej obiektywności w badaniach społecznych, skłania się ku subiektywizmowi, co wiąże się z szeregiem zagrożeń porządku społecznego.

Słowa kluczowe: socjologia cyfryzacji, przedmiot i metoda socjologii cyfryzacji, digitalizacja, digitalizacja, rzeczywistość analogowa, rzeczywistość cyfrowa, społeczeństwo cyfrowe, pozytywizm cyfrowy, partycypacja cyfrowa.

PERSPECTIVES OF THE SOCIOLOGY OF DIGITALIZATION AND THE DANGERS OF DIGITAL POSITIVISM

Volodymyr Nikolaienko

PhD in Sociological Sciences,

Associate Professor of the Department of Sociology and Political Sciences,

Faculty of International Relations,

National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-4648-6048

nikolaienkovl@ukr.net

Abstract. In view of the intensive development of science, which has entered the corpus of social sciences under the name of digital sociology, as well as in view of the fact that the very name of the science plays the function of a kind of methodological instruction, because it, as a rule, has to be an accurate indication of its subject and method, there is a need to specify both the specified name and, accordingly, the logical definitions of the subject and method.

The author proves that the name "sociology of digitalization" is more accurate, because it clearly indicates that sociology is a research method, and the subject is digitalization as a system of socially oriented actions, which entails significant structural changes in society, thanks to by which digital society and, accordingly, digital culture is formed, as well as a large number of derivatives from it, namely, digital inequality, digital divide and so on.

The article analyzes digital positivism as a latent methodological attitude, which, in fact, instead of trying to achieve maximum objectivity in social research, gravitates towards subjectivism, which is associated with a number of dangers of the social order.

Key words: sociology of digitalization, subject and method of sociology of digitalization, digitalization, digitization, analog reality, digital reality, digital society, digital positivism, digital participation.

ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІОЛОГІЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ І НЕБЕЗПЕКИ ЦИФРОВОГО ПОЗИТИВІЗМУ

Володимир Ніколаєнко

PhD соціологічних наук,

доцент кафедри соціології та політичних наук

факультету міжнародних відносин,

Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-4648-6048

nikolaienkovi@ukr.net

Анотація. З огляду на інтенсивний розвиток науки, яка увійшла в корпус соціологічних наук під назвою діджитальної або цифрової соціології (digital sociology), а також з огляду на те, що вже сама назва науки відіграє функцію своєрідної методологічної настанови, бо в ній, як правило, має бути точна вказівка на її предмет і метод, є потреба уточнити як означену назву, так і, відповідно, логічні визначення предмету і методу.

Автор доводить, що, назва «соціологія цифровізації» є більш точною, бо в ній чітко вказується на те, що соціологія – це метод дослідження, а предметом є цифровізація як система соціально орієнтованих дій, яка тягне за собою вагомні структурні зміни в суспільстві, завдяки яким формується цифрове суспільство та, відповідно, цифрова культура, а також велика низка похідних від неї, а саме, цифрова нерівність, цифровий розрив і таке інше.

В статті піддано аналізу цифровий позитивізм як латентну методологічну установку, яка, насправді, замість намагання досягти максимальної об'єктивності в соціальних дослідженнях, тяжіє до суб'єктивізму, з яким пов'язана низка небезпек соціального порядку.

Ключові слова: соціології цифровізації, предмет і метод соціології цифровізації, цифровізація, оцифровування, аналогова реальність, цифрова реальність, цифрове суспільство, цифровий позитивізм, цифрова участь.

Вступ. Соціологія цифровізації – напрямок досліджень, зумовлений стрімким розвитком цифрових технологій та пристроїв, які радикально змінюють наше повсякденне життя, бо надають можливість в будь-який час виходити в Інтернет, отримувати будь-яку інформацію, бути включеними в процес функціонування соціальних мереж та платформ і так далі. Проте вчені помітили, що цифрові пристрої і цифрові технології стають доволі вагомим фактором зміни моделей поведінки людей, впливають на їх відносини між собою як на міжіндивідуальному, так і на груповому рівні і так далі. А головне, що з'явилася перспектива формування суспільства, яке вже отримало назву цифрового. Вони ж помітили, що попри всі позитивні можливості, процес цифровізації суспільного життя несе у собі і досить великі загрози, зокрема психологічного (наприклад, цифрова залежність) та соціального порядку (наприклад, масове безробіття як наслідок цифровізації робочих місць). Але існують ще й загрози методологічного порядку, про які й треба поговорити, адже питання методології виникають на межі між наукою та соціальними діями, які хоча й переважно спираються на наукові дані, але можуть бути й волонтаристськими.

Мета дослідження – показати, що поряд з позитивними перспективами в розвитку соціології цифровізації існують і доволі серйозні, а головне, соціально зумовлені, небезпеки методологічного порядку, які можна позначити поняттям цифрового позитивізму і які, в свою чергу, за відомим законом визначення ситуації, позначаються і на повсякденному житті людей, зокрема на їх соціальних статусах і ролях, на соціальних структурах суспільства, на стані, в якому знаходяться соціальні інститути тощо.

Завдання дослідження:

- описати перспективи розвитку соціології цифровізації;
- описати цифровий позитивізм як явище методологічного порядку;
- наголосити на деяких небезпеках методологічного порядку, пов'язаних з цифровим позитивізмом.

Матеріал і методи дослідження. Робота ґрунтується на англомовних джерелах з питань соціології цифровізації суспільного життя. З огляду на те, що цифровий позитивізм, як і його критика, переважно приходять в контекстах наукових праць, в ході їх вивчення застосовувалася діалектика як інтегральна логіка текстового аналізу, яка дозволяє викривати в наукових текстах суперечності між власне текстом та його контекстом, не вдаючись до кількісних методів.

Результати та їх обговорення. Цифровізація суспільного життя – процедура не нова, проте вона «сьогодні набуває нової форми, оскільки цифрові пристрої зараз трансформують соціальне життя таким чином, що роблять його доступним для соціальних досліджень у безпрецедентний спосіб (Marres, 2016: IX). А разом з винаходом Інтернету, який і сам є результатом цифровізації дослідницьких процедур, почали говорити про цифровий поворот, а ще гучніше, – про цифрову революцію, яка потягнула за собою ще й цифровізацію багатьох раніше відомих наукових методів. Дійшло до того, що «методи дослідження тепер використовуються й навіть створюються наново людьми, які не мають освіти в соціальних науках», що отримало назву «перерозподілу методів» (redistribution of methods) (Estalella, 2016: 127).

Одним з таких методів, тобто методів, створених аматорами, Адольфо Есталелла називає метод прототипування (prototyping method), який він описує як процес створення прототипів і який відносить до категорії соціально-матеріальних інструментів виробництва знань» (Estalella, 2016: 127).

Однак означений *сучасний* метод прототипування хоча й пов'язаний з цифровими методами, з огляду на логіку його здійснення, – доволі не нова логічна процедура. Вся історія науки, а особливо діалектики від

Сократа до наших днів є історією прототипування як способу пошуку більш досконалих способів досягнення достовірних знань з одного боку, та більш досконалих форм суспільного життя – з іншого.

Проте можна говорити й про прототипування іншого порядку, які в діалектиці носять назву зворотних форм. Наприклад, будь-який позитивізм можна розглянути як прототиповий інструмент виробництва уявлень, які при всіх претензіях позитивістів на абсолютну об'єктивність, тяжіє до суб'єктивізму, але прийняття позитивістських принципів значним числом вчених зовсім не однозначно позначається на історії розвитку не лише науки, а й суспільства, в якому така наука офіційно визнається.

Справа в тому, що методи є специфічним зв'язком між наукою та соціальними діями і що вони є звичайним породженням соціального досвіду більш менш тривалого перебування людей в тих чи інших умовах.

А коли так, то цифрові методи, як і будь-які інші, теж соціально зумовлені і є породженням досить розповсюдженої тенденції до цифровізації усіх сфер суспільного життя, про яку, наприклад, інженер і винахідник комп'ютерної миші Дуглас Енгельбарт писав, що «цифрова революція набагато значніша, ніж винахід писемності або навіть друку». Проте, цитуючи це місце, автори книги «Діджитальні соціології» зазначають, що питання революції «може бути предметом дискусій», але «не підлягає сумніву, що цифрові медіа-технології змінюють повсякденне життя, соціальні інститути і навіть те, як ми сприймаємо своє втілене «Я»» (Karen, Cottom and Daniels, 2017: XVII). І додають, що «цифрові технології змінюють великомасштабні інститути, такі як уряд, фінанси та освіта, ... одночасно забезпечуючи велику відкритість та посилення нагляду. Цифрові технології проникають у повсякденне життя і змінюють його» (Karen, Cottom and Daniels, 2017: XVII).

Вони ж зазначають, що «цифрові технології дають шанс поживати соціологічну уяву», а соціологічна уява, «як її описав Ч. Райт Міллс, являє собою задачу осягнення способів перетину біографії та історії, особистості та суспільства» (Karen, Cottom and Daniels, 2017: XVII). А звідси, в свою чергу, впливає ще й те, що «центральне завдання соціологів, розуміння цього перетину між особистістю і суспільством, перебудовується точно також, як наше повсякденне життя, наші інститути і наші самовідчуття переробляються в цифрову епоху» (Karen, Cottom and Daniels, 2017: XVII).

Сказане потребує пояснення, бо з нього випливає декілька не прояснених питань:

- що означає моє втілене «Я»?;
- що означає розуміння способу перетину між біографією та історією, особистістю та суспільством?;
- чому відповідне розуміння даного перетину є центральним завданням соціологів?;
- чим процедура цифровізації суспільного життя може допомогти в досягненні такого розуміння?;
- а що означає сама цифровізація, які соціальні смисли вона приховує у собі?

Всі ці питання потребують ретельного прояснення.

При уважному аналізі не важко зрозуміти, що, суспільство може бути зрозуміле:

– або як таке, в якому кожен член суспільства може сказати, що воно є **моїм втіленим «Я»**;

– або як таке, в якому існують персоналізовані еліти та знеособлені маси, і тому лише представники еліти можуть сприймати суспільство як **моє втілене «Я»**, а всі інші змушені вдаватися в своїх мріях до створення бажаних для них прототипів реальності.

Як бачимо, в обох випадках ми маємо різні способи перетину біографії та історії, індивідуального життя та суспільства. І соціологи мають пояснити означені розбіжності, тобто забезпечити суспільство необхідним для цього розумінням.

Звісно, що лише в другому випадку надзвичайно важливим стають питання влади і контролю, а з іншого боку – запит на соціальну справедливість. З огляду на це треба зазначити, що разом з цифровим поворотом сталося так, що цифрові технології не лише відкрили небачені можливості для скріплення влади і контролю, але й нові «визвольні можливості для дестабілізації старих ієрархій і в той же час вони створюють механізми для скорочення усталених моделей нерівності, розшарування та домінування» (Karen, Cottom and Daniels, 2017: XVIII), тобто реконфігурації розбудованих елітою соціальних структур. В такій ситуації й з'явився суспільний запит на **соціологію цифровізації**, позначену в англійській соціології словосполученням «діджитальна соціологія».

Вперше словосполученням «діджитальна соціологія» зустрічається в статті американця Джонатана Вінна «Цифрова соціологія: новітні технології в полі та в класі, написаній в 2009 році (Wynn, 2009: 448–456).

Серед основних моментів в цій статті виокремимо три найбільш важливих для нас. Це:

– уведення в науковий обіг поняття діджитальної соціології, як її тепер називають на заході, а отже й відкриттям нового напрямку соціологічних досліджень з відповідним використанням понять цифрового запису (digital recording) та цифрових даних або даних в цифровому форматі (digital data або data digitally) (Wynn, 2009: 449);

– фіксація можливості, завдяки виразу даних в цифровій формі, деконтекстуалізувати (decontextualizing) (Wynn, 2009: 449) їх зміст, тобто змінювати зміст даних в заданих параметрах, наприклад, методом їх соціально орієнтованої інтерпретації;

– уведення в науковий обіг поняття віртуального, тобто непрямого діалогу (virtual dialogue), учасники якого поведуть себе більш розкуто, ніж при безпосередніх контактах тощо.

Так от Вінн помітив, що не аналоговий, а цифровий запис даних, дозволяє легко змінювати їх контекст, що досить технологічно, бо допомагає, наприклад:

– легко зробити презентацію, тобто краще відтворити *цей* соціальний світ в своїй уяві (better evoke that social world);

– збудити відповідну рефлексію, включаючи й рефлексію відповідно цифрових технологій і таке інше.

А ми додамо, що деконтекстуалізація може розглядатися і як метод зміни смислів, закладених в тому чи іншому контенті, і як соціальна дія, яка може бути перманентною або довготривалою. Власне цифрова деконтекстуалізація як процедура гранично можливої формалізації текстів (яку не треба плутати з переведенням текстів в цифровий формат, наприклад в формат PDF, хоча й може розглядатися як важливий спосіб накопичення, обробки, збереження та передачі інформації, відкриває для цього небачені можливості, які можуть і не усвідомлюватися).

Загалом деконтекстуалізація за визначенням може означати:

– або як зміну контексту, наприклад, *методом вилучення з нього однієї або декількох досліджуваних смислових одиниць*;

– або як інтерпретацію певного явища або процесу *методом залучення в лапки (редукції) усього контексту*, наприклад, історичного контексту.

До того ж деконтекстуалізація може мати або ненавмисний, або навмисний характер.

Ненавмисна деконтекстуалізація, скажімо, подій, спостерігається тоді, коли люди реагують на них виключно емоційно, тобто реагують на факт події, не усвідомлюючи її дійсних причин.

Навмисна деконтекстуалізація, скажімо тих же подій, спостерігається тоді, коли навмисно беруть в лапки їх історичний контекст, проте, уникаючи потреби пояснювати його, орієнтують людей реагувати на них не усвідомлено (раціонально), а емоційно (реакційно).

Для прикладу розглянемо навмисну деконтекстуалізацію (яка широко використовується, наприклад, в модерному мистецтві). Скажімо, Пабло Пікассо розібрав скрипку на деталі, а потім довільно їх склав і намалював те, що вийшло. В результаті була намальована не скрипка, а колаж, складений з її деталей, в яких сама скрипка все ж проглядалася. Цей напрямок в мистецтві отримав назву кубізму.

Так от, саме тому, що широкомасштабна цифровізація суспільного, у разі нерозуміння її цілей і завдань, відкриває широкі можливості для віртуалізації реальності, а отже й масового переходу від безпосереднього сприйняття реальності до її сприйняття, наприклад, через різного роду символи, натяки, упереджені інтерпретації і так далі, що вже треба відносити до категорії соціальних маніпуляцій.

Цифра ж – це перш за все символ реальності або тих чи інших її властивостей, – а не сама реальність.

Тож і треба розібратися з тим, що означає поняття діджитальної соціології.

Попри те, що воно визнане, є широко вживаним і досить благозвучним, проте саме як наукове поняття воно не є коректним з багатьох причин.

Уявімо собі, що, наприклад, соціологія релігії мала б назву релігійної соціології. Про що б воно свідчило? Про те, що визначені у такий спосіб дослідження насправді релігійно орієнтовані, тобто відбуваються в інтересах релігії, а не в інтересах виявлення суті відносин між релігією та суспільством.

Тут треба зазначити, що великі конфесії давно замовляють, а то й самі проводять соціологічні обстеження на свою користь, завдяки чому у відповідний спосіб деформують предмет соціології релігії, бо акцентують увагу не на світоглядний аспект в її змісті, не на виявлення суті релігійного світорозуміння, соціального за своїм походженням, а на інструментальну функцію соціології релігії. А коли так, то не треба плутати соціологію релігії як науку (предметом якої є відносини між суспільством та релігією, яка водночас є і формою суспільної свідомості, і соціальним інститутом, і системою конфесійно впорядкованих релігійних організацій) з обстеженнями, предметом яких переважно є виявлення міри розповсюдженості в суспільстві тих чи інших релігійних вірувань, а отже міри лояльності людей, а особливо вірян, до тої чи іншої конфесії.

Клір давно залучає науковців до просування своїх конфесійних інтересів, але ж соціологія релігії – це дещо інше. Тут релігія є предметом дослідження, а соціологія, відповідно, – методом, спрямованим на аналіз впливу релігійно, а отже й конфесійно орієнтованих дій на соціальні процеси з огляду на розробку політики держави в галузі врегулювання відносин між релігією та суспільством.

І зі словосполученням «правова соціологія» (а не соціології права), яке претендує на статус наукового поняття і є досить поширеним в західній соціології з логіко-гносеологічної точки зору не все гаразд, бо:

– поняття соціології права чітко вказує на те, що предметом дослідження є право, наприклад, як соціальний інститут, а методом є соціологія;

– словосполучення «правова соціологія» скоріш логічний перевертень, бо в ньому є натяк на те, що соціологія може бути і не зовсім правовою і що право скоріш метод, а не предмет дослідження.

Отже виходить, що дисципліна наукова, а дисципліни мислення, яка має відповідати правилам логіки соціологічного мислення, науковці дотримуються далеко не у всьому.

Те саме стосується і *поняття* діджитальної соціології. За такої назви ми мали б говорити, в кращому випадку, про використання математичних методів в соціологічній науці і не більше того. Але не було б самої науки про цифровізацію суспільного життя та її соціальні наслідки! Тому коректною є назва *соціологія цифровізації* (sociology of digitalization) і ніяка інша.

Між іншим, в англомовній соціології, скажімо, соціологію релігії називають саме як *sociology of religion*, бо є розуміння того, що назва religious sociology – це про дещо інше.

Проте від перших академічних публікацій, в яких піддавалося соціологічному аналізу питання цифровізації людської життєдіяльності, до нинішніх вживається словосполучення digital sociology. Такі публікації, з'явилися в десятих роках ХХІ століття і вони за своїм змістом радикально відрізнялися від публікацій з приводу математичних методів в соціологічному пізнанні, а тим більше з приводу соціології математики,

бо вони аналізували зміни в соціальному житті, зумовлені широким використанням оцифрованої інформації, зокрема те, яким чином така інформація (або оцифровані дані) опосередковує відносини між людьми, впливаючи на їх світосприйняття, а отже й на моделі повсякденної поведінки.

І практично відразу виникла потреба відрізнити процес оцифровування (digitization) інформації, від процесу цифровізації (digitalization) (Digitalization vs. Digitization). Щоправда далеко не всі дослідники орієнтуються на таку потребу, а відразу вдаються до аналізу реальності, яку можна назвати цифровою, ніби вона виникла сама собою. Але ж треба розуміти, що оцифровування – це процес створення цифрової реальності, віртуальної за способом її функціонування, а цифровізація – це широке використання цифрових технологій, який може бути спрямовано або на загальний суспільний розвиток, або ж на розв’язання питань, пов’язаних з владою та соціальним контролем.

Як бачимо, ми маємо справу з соціально орієнтованими діями, прототиповими в своїй основі.

Проте можна сказати й так, що:

– **оцифровування** – це дії, спрямовані на переведення інформації з аналогового формату в цифровий, з метою збереження її в комп’ютері та наступної роботи з нею (наприклад, сканування, перетворення в формат PDF тощо);

– **цифровізація** – це стратегія, орієнтована на перехід від традиційних методів до цифрових технологій та Інтернету як в наукових дослідженнях, так і в соціальних справах практичного порядку.

Якщо брати до уваги, що соціальні дії розбиваються на дві категорії: тактичні та стратегічні, то:

– **оцифровування** умовно можна віднести до категорії **тактичних дій**, тобто дій, орієнтованих на перехід від перебування дослідницької уваги в аналоговій реальності до перебування в цифровій реальності;

– **цифровізацію**, відповідно, можна віднести до категорії стратегічних дій, тобто дій, орієнтованих на перманентний і довготривалий контроль способів функціонування цифрової реальності, для чого потрібні відповідні методи та технології, які поєднують у собі як гносеологічні, так і соціально-практичні аспекти, розробкою яких і має займатися соціологія цифровізації.

Тут треба зазначити, що з огляду на те, що вже існує низка природничо-наукових теорій технічного спрямування, а саме, цифрового зв’язку, цифрового телебачення, цифрового звуку, цифрової фотографії, цифрових автоматів, цифрових систем тощо, то є небезпека, орієнтуючись на досить велику міру їх ефективності, скотитися до ще одного різновиду позитивізму, який можна назвати **цифровим позитивізмом як системою правил мислення про соціальну реальність за аналогією з цифровою, а отже до соціальних рішень та дій, які базуватимуться на означених правилах**.

І така загроза досить реальна, хоча допоки не стала предметом розгорнутих досліджень. Проте, наприклад, Христіан Фукс (Вестмінстерський університет), зазначає, що «перифразовуючи Юргена Хабермаса, ми можемо сказати, що існує небезпека того, що цифровий позитивізм просуває “абсолютизм чистої [цифрової, кількісної] методології”, але забуває про освітню роль академічних кіл, не досягає повного розуміння “смыслу знання” в інформаційному суспільстві загалом і є “імунізацією [Інтернет] наук проти філософії”» (Fuchs, 2017: 37-49).

Можна сказати, що пафос усієї даної статті полягає в доведенні того, що дослідження великих даних є позитивістськими, некритичними і слугують переважно адміністративним потребам в умовах ринкових суспільств, завдяки чому цифрові трансформації забезпечуються масштабним фінансуванням.

Нагадаємо:

– **класичний позитивізм** в соціальних науках орієнтував на опис соціальної реальності за аналогією з природничою (де немає волі, тобто суб’єктивного фактору як одного з детермінантів, що зумовлюють соціальні зміни, орієнтовані на задоволення потреб тих чи інших соціальних груп за рахунок усіх інших, з огляду на що головна увага приділялася аналізу структур і функцій, що визначають людську поведінку);

– **неопозитивізм** орієнтував на опис соціальної реальності методом синтезу емпіризму (доведення методом спостереження) з раціоналізмом, завдяки чому головна увага приділялася аналізу логіко-лінгвістичним конструкціям, сполученими з математичними методами, що мало обґрунтувати спостережуване як необхідне, а все, що не піддається спостереженню, а отже й не відчувається, виводив за межі наукової уваги.

Цифровізація суспільного життя, у свою чергу, загрожує новим різновидом позитивізму, а саме цифрового, який між іншим вже поступово поширюється.

Про що йдеться?

Щоб дати відповідь на це питання, спочатку треба звернути увагу на два фактори.

По-перше, – аналогова реальність – безперервна; цифрова реальність – дискретна (discrete – step by step) (Widmer, Moss, Tossi, 2018: 35). Тобто, «в аналоговій репрезентації величина представлена безперервно змінним пропорційним показником», тобто змінюються в неперервному діапазоні значень, а «в цифровій репрезентації величини представлені не безперервно змінними індикаторами, а символами, які називаються цифрами» (Widmer, Moss, Tossi, 2018: 35).

Наприклад:

– **в аналоговій репрезентації** висота стовпчика ртуті в ртутному термометрі пропорційна температурі у кімнаті;

– **в цифровій репрезентації**, наприклад, часу або велика стрілка рухається дискретними, але заданими кроками мірою в секунду чи хвилину, або так само змінюються цифри.

Так от, **цифровий позитивізм** орієнтує на опис безперервної соціальної реальності в категоріях структурного, а отже й дискретного аналізу, завдяки чому виникає методологічна вимога подальшої структуризації,

тобто вимога трансформувати явища системного порядку в структуровані з огляду на надання їм структурних властивостей, що дає можливість аналізувати та описувати їх як перервні, кінечні і злічені.

Отже цифровий, як і будь-який інший, позитивізм нічим особливим не відрізняється, бо теж претендує на особливого роду об'єктивність – позитивістську об'єктивність (*positivistic objectivity*), яку теж намагається реалізувати шляхом досить структурованого підходу: визначення гіпотез, одиниць аналізу, визначення та операціоналізація змінних, вибірка, валідність, надійність, точність та прецизійність (Veltri, 2020: 92; 229).

Проте позитивістська поведінка (*positivist conduit*) в соціальних науках, а особливо в соціології, не просто «нагадує своєрідного емпіричного сторожового пса» (*watchdog*), нацькованого «проти безглузлого філософського позерства» (Orton-Johnson, Prior, 2013: 188), – це ще й (якщо перефразувати Фрідріха Кіттлера) один зі способів визначення ситуацій (Kittler, 1999: XXXIX), а визначення ситуації, як відомо, має свої практичні наслідки. А коли так, то позитивістську соціологію можна ще зрозуміти як інституцію (адже вона має статус офіційно визнаної), покликану разом з медіа (Кіттлер) визначати ситуації та каналізувати відповідно таким визначенням масову соціальну поведінку на захист релевантних пануючим соціальним групам інтересів, а отже й соціального порядку, розбудованого в інтересах великого капіталу.

Проте воля соціальних суб'єктів (і індивідуальна, і групова), а саме вона виражає їхню соціальну сутність і саме вона є одним з детермінантів як структурних, так і системних соціальних змін, – явище безперервне. Мало того, точно також, як місце в соціальній структурі є детермінантом людської волі, так і самі структури є похідними від волі соціальних суб'єктів, від їх соціально орієнтованих дій. І не має значення те, що соціальна воля великих мас людей може бути як сильною, так і слабкою, може піддаватися зовнішньому контролю аж до повного відчуження, цим своєрідним способом позбавлення мас волі, але вона завжди так чи інакше позначається на соціальних процесах. Тут виникає лише питання часу (соціального, звісно), який, як відомо значно прискорюється, адже процеси демократизації можна уповільнити і навіть на певний час припинити, але не зупинити.

Між тим реальна воля, як і та ж філософська сутність, не лише неперервна, а й безпосередньо не сприймається органами відчуття. А коли так, стверджує будь-який позитивіст, – вона може бути предметом для обговорення, але лише в межах метафізики.

Між тим, згідно з цифровим позитивізмом, «завдяки дискретній природі цифрових репрезентацій (в тому числі і вольових дій – Авт.) при читанні значень цифрових величин не виникає двозначності, тоді як значення аналогової величини часто відкрите для інтерпретацій (Widmer, Moss, Tocchi, 2018: 36).

І далі читаємо: «На практиці, коли ми вимірюємо аналогову величину, ми завжди “округляємо” до зручного рівня точності. Іншими словами, ми оцифруємо кількість. Цифрова репрезентація є результатом привласнення числу обмеженої точності величини, яка безперервно змінюється». І ще далі: «Світ навколо нас повен фізичних змінних, які постійно змінюються. Якщо ми зможемо виміряти ці змінні і представити їх у вигляді цифрових величин, тоді ми зможемо записувати, арифметично маніпулювати або яким-небудь іншим способом використовувати ці величини для управління речами» (Widmer, Moss, Tocchi, 2018: 36).

Звісно, що позитивіст в соціальних науках говорить про «речі», а має на увазі людей і управління ними, часто нехтуючи їх волею.

Інакше кажучи, переведення аналогової реальності в цифровий формат забезпечує:

- більш велику міру точності в математичних обчисленнях різного роду величин;
- уникнення небажаних інтерпретацій, які, як відомо, часто обтяжені тією чи іншою мірою суб'єктивізму;
- можливість використовувати обчислені величини в управлінні речами і так далі.

То, можна спитати, в чому ж тут позитивізм, а ще й цифровий позитивізм?

Він приховується:

– **по-перше**, – в твердженні про можливість уникнення інтерпретацій завдяки репрезентації аналогової реальності в цифровому форматі, хоча будь-яка цифра, як вище стверджувалося, – лише символ і тому він має бути проінтерпретований;

– **по-друге**, – в замовчуванні того факту, що навіть «управління речами» завжди соціально орієнтоване, тобто зумовлене структурними особливостями суспільства з одного боку, соціальними, а тому й вольовими діями, – з другого, а також з огляду на соціально визначену стратегію системного впорядкування суспільства – з третього;

– **по-третє**, – в орієнтації дослідників на аналіз, як теж вже зазначалося, неперервної соціальної реальності як дискретної та репрезентацію соціальних систем як принципово структурованих, а це, як бачимо, тісно пов'язане з технологіями визначення ситуацій з усіма відповідними від визначень наслідками тощо.

Інакше кажучи, дані, отримані в ході обчислень і, зрозуміло, виражені в цифровому форматі, потребують досить специфічної власної інтерпретації, яка надбудовується над інтерпретаціями, аналогової реальності, згадуваної вище. І така інтерпретація теж є соціально орієнтованою, бо має враховувати стратегію, у згоді з якою була розбудована цифрова реальність.

Звісно, що будь-який позитивізм породжується орієнтацією науковців на методи природничих наук. Цифровий позитивізм, у свою чергу, – це своєрідна функція вище згадуваних природничо-наукових цифрових теорій. Але треба не забувати, що цифровізація технічних процесів – лише приклад практичної ефективності відповідних наукових досліджень, а не предмет наслідування в соціальних науках, де вимірювання, засноване на структурації соціальних явищ і процесів, – лише інструмент управління реальністю, а не головна мета.

Важливо відмітити, що позитивізм як методологія – це ще й політична акція, тобто політика в науці, яка, насправді, дегуманізує соціальні науки, адже вчені, визнаючи, що люди є джерелом влади, беруть *людську волю* (волю досліджуваних спільнот) *в ланки*, як це зазвичай робиться, наприклад, за умов феноменологічної редукції.

А, між тим, як зазначають британці Марк Керріган та Ламбросе Фацис, людські зібрання, тобто публіка – це дещо більше, ніж проста кількість людей. Це «дещо, що виникає під впливом певних умов і переважає спроби представити його кількісними методами» (Carrigan, Fatsis, 2021: 58).

Тож чи дивно, що будь-яке соціальне управління – це перш за все, управління різного роду зібраннями, а у разі, коли управління зібраннями здійснюється з огляду на реалізацію будь-якої приватно значущої, а не дійсно соціальної мети, то таке управління перетворюється в банальне маніпулювання соціально визначеними для кожної окремої ситуації кількостями людей.

Тут треба зазначити, що критики позитивізму в соціологічній теорії зазвичай відносять його до категорії ненавмисних заблуджень. Проте роблять це, спираючись на так звану свободу від оцінок, яка, при уважному погляді, й сама по собі є позитивістською. Наприклад, якщо ви знаєте, що в природі волі немає, а в суспільстві – це один з факторів соціальних змін, а ви, тим не менше, – позитивіст, то вами керує властивий вам суб'єктивізм, тобто дослідницька воля, орієнтована на обмеження волі великих мас людей до розуміння дійсного стану речей. Тобто ви, акцентуючи увагу на тому, що сенсорні спостереження – єдине джерело пізнання, відмовляєте широким масам людей в раціональному розумінні суті речей, функція якого (раціонального розуміння) перекладається, наприклад, на сучасні цифрові ЗМІ.

Стверджуючи так, ми стверджуємо, що розуміння – це не лише соціально зумовлена властивість індивідуальної свідомості, як це, розуміє, наприклад, Макс Вебер, а й право кожного на достовірну інформацію, яке масово порушується, наприклад, тими ж ЗМІ.

Між іншим, цифровий позитивізм (про що можна прочитати на сторінках книги «Діджитальна соціологія в повсякденному житті» (хоча означений термін тут і не зустрічається, але описане розуміння проблеми) відрізняється (як і класичний позитивізм контівського гатунку та як і неопозитивізм – Авт.) ще й тим, що тісно корелює з так званим соціологічним раціоналізмом та філософським прагматизмом в його соціологічній інтерпретації, бо цифровий позитивізм:

– *по-перше*, – дотримується «раціоналістичної» фантазії (rationalist fantasy), згідно з якою великі дані є найбільш об'єктивними, а за допомогою «правильної» методології можна зібрати достатні дані, щоб отримати об'єктивну та безпристрасливу картину реальності;

– *по-друге*, – визнає прагматичну ідею тісного зв'язку між знаннями та діями, що водночас інтерпретує як дотримання відомого матеріалістичного принципу, згідно з яким практика є основою пізнання та критерієм істини. (Karen, Cottom and Daniels, 2017).

А ми додамо: пізнання і дії дійсно тісно пов'язані між собою, але гносеологічне питання практики як основи пізнання та критерію істини до даного зв'язку має досить опосередкований стосунок.

Що мається на увазі?

По-перше, – існує соціальна структура знання, яка означає:

а) що різні соціальні групи різною мірою обізнані в тих чи інших соціальних питаннях, а тим більше питаннях світоглядного порядку, а тому градація людей за мірою обізнаності досить велика: від володіння достовірним знанням до повного невігластва;

б) що аналіз зв'язку між соціальними діями та знанням насправді є аналізом зв'язку між рівнем обізнаності та відповідними діями, які вибудовуються в низку так званих повсякденних практик, тобто узвичаєні способи поведінки, які у свій час П'єр Бурд'є назвав культурними практиками, бо вони несвідомо визнаються і поділяються індивідами, завдяки чому набувають значення цінностей, починають структурувати повсякденність на різні сфери, а також стають засобами визначення індивідуальної та групової ідентичності.

По-друге, – основою пізнання та критерієм істини є не банальні повсякденні практики, а суспільно-історична практика, завдяки чому одним з принципів наукового пізнання стає ще й принцип історизму, який, у свою чергу, орієнтує на розвиток *загальнолюдської* пізнавальної спроможності, тобто спроможності до набуття достовірного знання як загально-культурної цінності.

Отже:

– *по-перше*, – суспільно історична практика не є фактором структурування людей на групи, навпаки, вона об'єднує їх в єдину спільноту;

– *по-друге*, – дихотомія суспільно-історичної практики та повсякденних практик відкриває можливості для формування позитивістської методології загалом, соціологічного раціоналізму та сполученого з ним філософського прагматизму;

– *по-третє*, – раціоналістично та прагматично орієнтована соціологія, у свою чергу, більшою мірою орієнтована на аналіз зв'язку між діями та соціально структурованим розумінням реальності (завдяки чому й виникла соціологія розуміння), бо її стратегічною метою є забезпечення тотального контролю за соціальними процесами та відповідна консервація вже розбудованих соціальних структур та інститутів;

– *по-четверте*, – цифровий позитивізм хоча й є прямим продовженням попереднього позитивізму, бо і класичний позитивізм, і неопозитивізм особливий наголос робили не емпіричні методи та, зокрема, широке використання математичних методів, які потребували інтенсивного переведення будь-яких емпіричних даних в цифровий формат.

І все таки, хоча цифровізація суспільного життя як визначальна позитивістська стратегія забезпечила інтенсивний розвиток найбільш сучасних і досконалих цифрових технологій скріплення влади і контролю, але незалежно від позитивістів вона створила умови для переведення громадської соціальної активності людей в цифрову форму.

Щоб пояснити сказане, доречно нагадати про те, що, наприклад, Мішель Фуко є автором двох досить оригінальних понять, а саме, поняття влади-знання, яке, насправді, є прямим продовженням і своєрідним уточненням беконівських уявлень про зв'язок між владою і знанням, а також поняття диспозитиву. Дещо пізніше виникло й поняття **цифрової участі** (digital participation).

Так от:

– **поняття влади-знання** (power-knowledge) означає, що влада базується на знаннях і відтворює знання, але виключно з огляду на власні (владні) анонімні (приховані від суспільства) наміри;

– **поняття диспозитиву** (фр. dispositif від лат. disponere – в значенні розпоряджатися) означає набір елементів (інституційних, механічних, адміністративних, знань тощо), впорядкованих для конкретних цілей, а «до 1615 року диспозитив був визначений як частина постанови, яка є абсолютним правилом (Larroche, 2019: xiv).

– **поняття цифрової участі** (digital participation) означає поєднання належності до пасивної аудиторії з активною включеністю: перегляд, розміщення публікацій, підписка, користування електронними картками тощо (хоча питання цифрової участі ще потребує свого спеціального дослідження, бо викликає до себе досить неоднозначне ставлення науковців).

Отже, існують установлені соціальні структури, розбудовані в минулому, наприклад, соціально класова, стратифікаційна, інституціональна тощо, і існують в певному смислі демократично орієнтовані диспозитивні до означених структур соціальні дії, орієнтовані, у свою чергу, на відповідні структурні зміни.

Загалом «диспозитив — це структура, в якій методи і люди організовані таким чином, щоб зробити можливим виконання дій, що повторюються, розподілити дії», зокрема між людьми та не-людськими акторами (between human and non-human actors)» (Larroche, 2019: xv).

Проте головним для нас тут є те:

– що диспозитивів може бути безліч;

– що вони можуть перетинатися;

– що диспозитиви є переважно демократично орієнтованими і фактично альтернативні щодо інституціо-аналізованої влади;

– що вже існують навіть діджитальні диспозитиви, тобто способи цифрової поведінки, зокрема в мережах;

– що діджитальні диспозитиви можуть з одного боку розглядатися як одне з втілень соціальної участі як такої, а з іншого – як фактор, завдяки якому розгортається цифрова або діджитальна участь, інституціональним виявом якої є, наприклад, Web 2.0. – розгорнута у вигляді проєктів та сервісів, що втілюються у все зростаючу множину блогів, соціальних мереж, вікі-проєктів і які створюються і розвиваються самими споживачами і так далі.

Проте, якщо в 1960–1970-ті роки участь визначалася як «перш за все соціетальне питання, яке стосується впровадження демократичного ідеалу та принципу громадянської рівності» і яка «пов'язувалася з міськими боями та появою автономних соціальних рухів», то тепер це питання «набуває значення мобілізації» (громадян), потреба в якій зумовлюється відповідними «рішеннями професіоналів» та здійснюється у згоді «з імпульсами, які йдуть від перших» (Larroche, 2019: 6).

Чим відрізняється перше розуміння участі від другого?

Перше розуміння участі відрізняється тим, що відносить її до категорії демократичного диспозитиву, адже вона формувалася як альтернативна державному офіціозу громадянська позиція, яка у тій чи іншій мірі спрямована на дійсну демократизацію суспільного життя.

Друге розуміння участі відрізняється тим, що відносить її до категорії, якщо так можна сказати, бюрократичного диспозитиву (номінального по суті диспозитиву, адже реально це скоріш дії провладних структур, орієнтовані на інкорпорацію (поглинання) громадянської активності державними інституціями на користь пануючих груп людей).

Висновки. З огляду на вище сказане, можна стверджувати, що соціологія цифровізації має великі перспективи в своєму розвитку, чому сприятимуть науково обґрунтоване уточнення її назви, а отже й логічного визначення її предмету та методу. Проте соціологи вже б'ють на сполох, аналізуючи ті загрози, які тягне за собою цифрова реальність, бо вона, окрім усіх позитивних моментів, втягує в цифрову участь маси людей, незважаючи на те, що разом з тим зростає цифрова нерівність і поглиблюється цифровий розрив, в той час, коли означена участь насправді і незалежно від волі людей все це легалізує.

Треба зазначити, що позитивістська соціологія у всіх формах її прояву, включаючи й цифровий позитивізм, підсилює ці загрози, бо вона:

– **по-перше**, може вважатися інкорпорованим способом участі соціологів у владі, адже будь-який позитивізм не бере до уваги (бере в лапки) як принцип історизму, вважаючи історичну реальність чимось химерним, так і волю великих мас людей, бо вона інтерпретується як фактор порушення порядку і тому потребує зовнішнього контролю;

– **по-друге**, може розглядатися як спосіб відповідної інкорпорації громадянської активності державними інституціями на користь пануючих груп людей.

І це дві визначальні методологічні загрози, які йдуть від нього.

Список використаних джерел:

1. Digitalization vs. Digitization. Retrieved from <https://www.walkme.com/glossary/digitalization/#:~:text=Digitization%20is%20simply%20the%20converting,This%20is%20digitization>
2. Carrigan, M., Fatsis, L. (2021). *The Public and their Platforms. Public Sociology in an Era of Social Media*. Bristol: Bristol University Press.
3. Estalella A. (2016). Prototyping Social Sciences: Emplacing Digital Methods. In H. Snee, Ch. Hine, Y. Morey, S. Roberts & H. Watson (Eds.) *Digital methods for social science: an interdisciplinary guide to research innovation*. (pp. 127–142). New York: Palgrave Macmillan.
4. Fuchs, C. (2017). *From digital positivism and administrative big data analytics towards critical digital and social media research!* European Journal of Communication, 32(1), 37–49. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0267323116682804>
5. Karen G., Cottom Mc. T. and Daniels J. (Eds.) (2017). *Digital Sociology in Everyday Life*. Bristol: Policy Press.
6. Karen G., Cottom Mc. T. and Daniels J. (2017). Introduction. In Karen G., Cottom Mc. T. and Daniels J. *Digital Sociologies*. (pp. XVII – XXX). Bristol; Chicago: Policy Press.
7. Kittler, F. A. (1999) *Gramophone, Film, Typewriter*. Stanford: Stanford University Press.
8. Larroche, V. (2019). *The Dispositif. A Concept for Information and Communication Sciences*. London: ISTE Ltd; Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.
9. Marres, N. (2016) Foreword. In H. Snee, Ch. Hine, Y. Morey, S. Roberts & H. Watson (Eds.) *Digital methods for social science: an interdisciplinary guide to research innovation*. (pp. VIII–X). New York: Palgrave Macmillan.
10. Orton-Johnson, K., Prior N. (Eds.) (2013). *Digital Sociology. Critical Perspectives*. Edinburgh, London, New York: Palgrave Macmillan.
11. Veltri, G. A. (2020). *Digital Social Research*. Cambridge: Polity Press.
12. Widmer, N. S., Moss, G. I., Tocci, R. J. (2018). *Digital Systems. Principles and Applications*. Edinburgh: Pearson Education Limited.
13. Wynn, J.R. (2009) “Digital sociology: Emergent technologies in the field and the classroom”. *Sociological Forum* 24 (2), 448–456.